

Gyula

Gyula (románul: [Jula](#), németül: [Jula](#)) város Békés megyében, a Gyulai járás központja. A megyeszékhely után a megye második legnépesebb települése.

Fekvése

Az Alföld délkeleti részén, a Körös menti síkon, a Fehér-Körös bal partján található, közvetlenül a román határ mellett. Magyarország egyik legmélyebben fekvő területén, 88 méter tengerszint feletti magasságban, sík vidéken fekszik. A térség éghajlata mérsékelt, kontinentális jellegű.

A legközelebbi szomszédos város Békéscsaba, amely 16 kilométerre nyugatra fekszik tőle. További szomszédai: észak felől Doboz és Sarkad, északkelet felől Kötegyán, kelet felől a romániai Bihar megye és Arad megye határvidékén fekvő települések (Ant, Feketegyarmat, Nagyzerind), délkelet felől az ugyancsak Arad megyéhez tartozó Gyulavarsánd és Nagypél, dél felől Elek, délnyugat felől pedig Kétegyháza és Szabadkígyós.

A Fehér- és a Fekete-Körös Magyarország legtisztább vizű folyói közé tartoznak; az itt található folyópartok, erdők – amelyeket mára védett területekké minősítettek –, tájkép tekintetében különösen szépek. Maga a város sok parkjával, műemlékével, valamint hangulatos utcáival, és nem utolsósorban fürdőváros jellegével jelentős turisztikai szereppel bír.

Nevének eredete

A 13. század utolsó évtizedeiben a Maros – Körös vidékén is befejeződött a királyi vármegyék szervezetének átalakulása. E folyamat során a királyi vármegyékhez és várispánságokhoz tartozó birtokok jórészt a várnagyok kezébe kerültek át, akik így földbirtokos nemesekké léptek elő. A történészek úgy vélik, hogy egy hatalmában megerősödött, titokzatos Gyula nevű személy, akiről a települést elnevezték, szintén a nemesi középrétegből való lehetett.

Története

Az őskortól Gyulamonostoráig

A vidéken, amelyen később Gyula kialakult, az első emberek az újkőkor idején, Kr. e. mintegy 5000 évvel jelentek meg. A Fehér-Körös vonala és a magasabb, ármentes területek (mint a mai plébániatemplom környéke, a Kálvária-dűlő, Sándorhegy, Aranyág, Törökzug valamint a homokbányák környéke) akkoriban már alkalmasak voltak őskori települések megalapítására. Ennek nyomai egészen a honfoglalásig kimutathatóak a város határában. Az akkoriban itt letelepült újkőkori emberek eredetét nem ismervén, e korszak legkorábbi szakaszát legfontosabb lelőhelyeiről épp Körös-kultúrának nevezték el a régészek. Ez a „[kulturális korszak](#)”, az újkőkor végén a tiszai kultúrában folytatódott.

A benépesített területen ettől fogva viszonylagos állandósággal létezett település, melynek folytonosságát réz-, bronz-, és vaskori leletek is bizonyítják. Az első jelentősebb nép, a szkíta népcsoport, a vaskorban jelent meg itt, majd őket követték a kelták. Az utóbbiakra utaló maradványok és leletek a Kr. e. utolsó századokból kerültek elő.

A településtől keletre halad el a szarmaták által 324 és 337 között épített, az Alföldet körbekerülő Csörsz-árok vagy más néven Ördögárok nyomvonala. A népvándorlás idején, Kr. u. 500 körül a szkítákkal rokon szarmaták érkeztek a majdani Gyula területére. Több száz évig tartó ittlétüket a népvándorlás olyan különböző germán népei váltották fel, mint a vandálok, akiknek jelenlétét a farkashalmi leletek bizonyítják, és a Visztula mentéről kimozdított gepidák, akik később Attila idején hun fennhatóság alá kerültek. A visztulákra utaló bizonyító leleteket a város mai belterületén találták meg.

A germán népek után az avarok voltak a következő letelepedők, s ittlétük hosszabb nyugalmi időszakot jelentett, amely egészen a honfoglalásig tartott.

A honfoglalás időszakának helybéli történéseit nem ismerjük pontosan, csupán elméletek vannak erről a korszakról. E történetek alapja Anonymusnak az 1200 körül írt Honfoglalás című története, valamint egy a múlt század közepén a mai városháza udvarán feltárt honfoglalás kori lovas sír.

Gyula településtörténetének kezdeteitől a török hódításig (1332–1566)

Történészek és régészek legújabb kutatási eredményei mindinkább igazolják a Dusnoki-Draskovich József történész által felvetett koncepciót, mely szerint Gyula város első okleveles említése egy 1332. évi pápai tizedjegyzék lenne. A hazai egyházas helyek papi jövedelmeit jegyzékbe foglaló számadáskönyvben olvasható egysoros információ szerint a váradi püspökséghez tartozó gyulai plébániatemplom Péter nevű papja a maga jövedelmei alapján pápai tized (decima) gyanánt 20 garast tartozik fizetni. Sok esetben egy ehhez hasonló szűkszavú bejegyzés jelenti egy-egy település első írott említését. A korábbi, 1313-as oklevelek nem Gyula településre vonatkoznak, hanem Gerla településre.

Valószínűleg Károly Róbert szervezte meg a gyulai uradalmat, gazdasági központként jelentős volt a kis település felemelkedésében. A megyeszékhely ekkor Békés városa volt. A gyulai uradalom 1387-ben került magánkézre, amikor a főurakkal viaskodó Zsigmond király Losonczy László erdélyi vajdának adományozta, hogy ezzel megnyerje a nemesek támogatását. A család kihaltával, 1403-ban Zsigmond király Maróti János macsói bánnak adta tovább az uradalmat, aki még tovább bővítette a terület fennhatóságát. 1418-ban már hetvennyolc birtokrész tartozott hozzá, Gyulától egészen Kunágotáig, s ezeket három mezővárosból irányították, úgy mint Gyuláról, Békésről és Simándról.

Gyula várossá fejlődése az Anjouk idejében indult el. Károly Róbert több kiváltságot adott a városnak: bíró és előljáró választási jogát, valamint a fontos vásártartási jogot. Ebben az időben Zsigmond vámmentességet adott a polgároknak, de a kiváltságok kiterjesztését Maróti is tovább folytatta; ezután a város már maga szedhette adóját, s polgárai felett maga bíraskodhatott. Maróti egyébként is sokat tett a város felemelkedése érdekében: ekkor kerültek Gyulára a Ferenc-rendi szerzetesek, és ő kezdte el építeni a gyulai várat 1405 körül. 1476-ban Maróti Máté halálával magvaszakadt a Maróti család, az uradalom pedig újra visszaszállt a királyra. Mátyás király 1476-ban a város addigi kiváltságait megerősítette és a lakosok vámmentességét az egész országra kiterjesztette.

Hat év múlva, 1482. április 8-án Mátyás király az uradalmat természetes fiának Corvin Jánosnak adományozta. Ugyancsak fia hatalmát akarta növelni az 1484-ben kelt rendeletével, amelyben a főispáni, alispáni és szolgabírói tisztséget a gyulai várhoz kapcsolta. Ezzel Gyulát véglegesen a megye székhelyévé tette, kizárva a nemesség külön szervezkedésének lehetőségét.

A 16. század eleje tragédiák sorát hozta a Hunyadi családra. 1504-ben a Szerémségben meghalt Corvin János, egy év múlva pedig követte őt fia, Kristóf – mindkettőjüket a lepoglavai pálos kolostorban temették el. Leánya, Erzsébet, Gyulán hunyt el 1508-ban, s 1510-ben követte őt édesanyja, Frangepán Beatrix. Ezzel Mátyás király családja végleg kihalt.

1514 májusában Dózsa seregei álltak Gyula alatt. Dózsa *„a mezőn tábort ütött, s ott harmadszor számlálá meg hadnépét, úgy találta a számot, hogy már harmincháromezer embere van.”* A vár ostromáról nincsenek adataink. Miután Dózsa hírére vette, hogy a nemesség a közeli Csanád alatt gyülekezik, hadával május 24-én elvonult. 1527-ben újabb felkelés tört ki a városban. A Cserni Jován-felkelés ellen Gyulán gyülekezett Perényi Péter erdélyi vajda serege. Ezt a sereget a szerbek szétverték, Szapolyai serege azonban túl erősnek bizonyult, és megsemmisítette a délvidéki lázadást. 1526-ban a mohácsi csatavesztés után bekövetkezett kettős királyválasztást pártharc követte, mely a környék pusztulását vonta maga után.

A török előtti Gyula a 16. század elején érte fénykorát. 1525-ben már mintegy 3000 lakosa volt, és bár a megyében nem Gyula volt a legnagyobb település, egyaránt fontos szerepe volt az iparban, a kereskedelemben, és a kultúrában is. A foglalkozás-nevekből ítélve ekkor a lakosság mintegy 28%-a volt kézműves és kereskedő, s köztük legalább huszonegy iparág képviselői tevékenykedtek folyamatosan. Az iparosok tizenkét céhbe tömörültek.

A városi élet megteremtette a kulturálódás lehetőségeit is. A 16. század elején öt templom és két kolostor volt a városban, s a gyulai plébánia jövedelme felért egy prépostság vagy apátság bevételeivel. Ebben az időben már említik a gyulai iskolát, aminek neves tanulója volt például Szerémi György történétíró, valamint a jó nevű iskolába Zemplénből jött tanulni a két Szikszai Fabricius testvér. Közülük Balázs később sárospataki, Demeter pedig gyulai tanár lett.

A mohácsi csata után a reformáció gyors terjedését bizonyítja két kiváló prédikátor, Ozorai Imre és Szegedi Kis István Békés megyei szolgálata. 1545-ben Gyulára hívták tanítani Szegedi Kis Istvánt, aki a gyulai iskola tanulója majd tanítója volt, egészen 1537-ig, s Wittenbergből visszatérve a gyulai várkapitány biztosított neki szabad igehirdetést. A korabeli irodalmi alkotások közül nem egy készült Gyulán, vagy szól Gyuláról. Ilyen Imre plébános neves zsoltosmáskönyve, az 1550-ben született História Sodoma és Gomora veszedelméről, majd az 1560-as években a Cantio de militibus pulchra (Szép ének a vitézekről) históriás ének – utóbbi a legszebb ma ismert históriás énekek közé tartozik. 1563-ban Szikszai Fabricius Demeter írt Gyuláról latin nyelvű dicsőítő éneket, megemlékezve ezzel a város akkori gazdagságára.

A gyulai vár 1566. évi ostroma

A mohácsi veszedelmet és a két király harcát követő időkben Gyula városának meghatározó eseménytörténeti momentumait a török elleni védekezés határozta meg. Az 1552-es

várháborúkat követően három vár emelkedett ki az oszmán-török elleni küzdelmekben, melyeket a szakirodalom főváraknak nevez. Ezek Szigetvár, Eger és Gyula várai voltak. I. Ferdinánd magyar király 1560-ban nevezte ki Szigetvár korábbi kapitányát, Kerecsényi Lászlót a gyulai vár főkapitányává. Kerecsényi Paolo Mirandola itáliai hadmérnököt kérte fel a vár erősítési terveinek elkészítésére. A munka monumentalitását érzékelteti, hogy volt idő, amikor egyszerre háromezer jobbágy dolgozott a földsáncokon. A kor színvonalán álló tervekől kitűnik, hogy a várat egy olaszbástya rendszerű erődítménnyé kívánták átalakítani, melyet végül maradéktalanul nem sikerült megvalósítani.

Amitől évek óta rettegetek a gyulaiak, az 1566-ban bekövetkezett. Pertev pasa 30 ezres seregével Gyula alá érkezett. Elsőként július 2-től 11-ig körülvette a várat a török, majd július 11-én indította meg támadást a vár ellen. A harcok második szakaszában a vár leggyengébb pontját, a huszárvárat ostromolta a török. A védők 13 napon át tudták tartani azt, végül július 23-án, a vizes árkon átkelve, maguk után a hidat felégetve a derékvárba vonultak vissza Gyula védői. Az ostrom harmadik szakaszában a török a huszárvárba nyomulva felállította ágyúit és onnan lőtte a vár bástyáit, ill. annak tornyát. A belső vár leromlott állapota már nem nyújtott védelmet a gyulaiaknak. A nyári hőségben a kutak kiapadtak, a temetetlen halottak járványveszélyes helyzetet idéztek elő. A vár védői közül is sokan betegségben haltak meg, vérhas járvány tizedelte őket. Hátországi segítség hiányában, a megfogyatkozott őrség és a várban rekedt asszonyok, gyerekek miatt Kerecsényi kénytelen volt tárgyalásokat kezdeményezni a törökkel. A derékvárat augusztus 20-ig, 28 napon át sikerült tartani a megújuló török rohamok és a folyamatos ágyúzás ellenére, ami szinte csodának számít. Ezt követően tárgyalásokat kezdeményezett Kerecsényi a vár átadásának ügyében, melynek aláírására végül augusztus 30-án került sor. A török hitszegésére számítani lehetett, a szeptember 2-án kivonuló védőket fosztogatták és sokukat lemészároltak közülük a török janicsárok. Kerecsényi várkapitány is fogságba esett az elvonulás során. Nándorfehérvárra vitte a török, ahol kivégezték.

A várvédők 63 napi hősieles kitartásuk a török elleni várharcok csúcsát jelentette. Gyula vára csaknem kétszer tovább állt ellen a töröknek, mint a lényegesen jobban megerősített Temesvár (35 nap) és Szigetvár (31 nap), nem beszélve Eger 1596-os ostromáról (21 nap). Egyetlen más magyarországi vár sem tudta ilyen hosszú időre lekötni az ostromló török sereget. Márpedig egy végvárnak éppen az a fő funkciója, hogy az ellenség mind hosszabb idejű lekötésével megkímélje a hátszínét a további pusztítástól. A gyulai várat akkor sem, s azután sem tudták bevenni, ha gazdát cserélt, mindig a védők kiéheztetését követő tárgyalások útján, nem pedig feltétel nélküli kapitulációval jutott ostromlói kezére.

Kerecsényi Lászlót a vár átadása miatt hibáztatni és bűnbakká kiáltani alaptalan lenne. Párhuzamot vonva az 1566-os török hadjárat eseményei között megállapítható, hogy Zrínyi Miklóssal ellentétben Kerecsényinek volt választási lehetősége. Szigetvár esetében Zrínyi egy égő és tarthatatlan várat hagyott hátra. Katonáinak nem maradt választási lehetőségük, azok vagy bennégnék halálra, vagy egy kitöréssel esélyt adnak néhányuknak az elmenekülésre. Kerecsényi Gyulán a várba menekült nagyszámú gyulai lakosság épségének megóvása érdekében kötötte meg az egyezséget a törökkel. Ha nem lett volna kellően bátor és mesterségét kiválóan értő várkapitány a gyulai vár élén, akkor várvédői teljesítménye – 63 napig tartotta közel tizenötszörös túlerővel szemben a várat – elképzelhetetlen lett volna! Kerecsényi reménytelen helyzetében a gyulai lakosságot akarta megkímélni. A vár feladását ennek ismeretében, mint választható megoldást kell vizsgálni. Kerecsényi és végvári vitézei hősielesen vállalták az eleve reménytelennek látszó küzdelmet. Földjükért, hitükért,

hazájukért, s a keresztény Európa védelméért ontották vérüket Gyula falai alatt. A történet legnagyobb bűnöse az a tehetetlen király, aki feláldozta Magyarországot saját nagyhatalmi érdekéért, ütközőállamot létrehozva a Habsburg Birodalom és az Oszmán Birodalom közé. Így veszett el 129 évre felmentő sereg híján, a segítség teljes hiánya miatt Erdély kapuja, az ország egyik pallosa: Gyula.

A törökkori Gyula (1566–1695)

A gyulai vár elfoglalásával szinte a teljes Körös-Maros köze elveszett, s az Oszmán Birodalom berendezkedett a területen. A vidéket a temesvári vilajethez csatolták, s az aradi szandzsákot megszüntetve létrehozták a gyulai szandzsákot, amely a gyulai, aradi, békési, zarándi és bihari 'nahijére tagozódott. Temesvárott a beglerbég, Gyulán pedig a bég volt az úr. A mozgékony török iparosok és kereskedők többnyire a városokban telepedtek le, s minden bizonnyal így volt ez Gyulán is, a török történetírók ugyanis török és magyar lakosságúnak vallják az ekkori székhelyet. A török uraság keveset változtatott a városon, általában vallásos rendeltetésű épületeket emelt, köztük két dzsámit (egyét a várban, egyet a városban), egy türbét, valamint szertartásos fürdőt a városban lévő dzsámi mellett. S bár a történetíró később több muszlim épületet is említ, ezek helyét azóta sem tudták azonosítani. Érdekességgént érdemes megjegyezni, hogy az építkezésekhez a szomszédos falvak magyar templomainak köveit használták fel.

A török kori Gyulát Evlija Cselebi török világutazó 1664–1666 között kelt leírásaiból ismerjük. Cselebi a Porta megbízásából bejárta Európa és a Közel-Kelet csaknem minden országát, s a negyvenéves szolgálata alatt látottakat tíz vaskos kötetben írta meg. A gyulai vár ismertetése mellett így festi meg a 17. századi, általa külvárosnak nevezett polgárvárost:

„Igen nagyon kiépült és népes külváros ez, csak hogy ezt négy oldalán nem övezi tömésfal... hanem csupán egyszeres tömés-palánkfala van... Utcái mind deszkaburkolatúak... Összesen négy városrészből áll négy imádkozóhellyel: Szulejmán khán dzsámija és Ali bég dzsámija szép ólomtetejű dzsámik. Az alapító Ali bég is e dzsámiban van eltemetve. Az említett két dzsámin kívül... ólomtetejű épület nincs. Van kilenc zaviéja (apró cellákra osztott épület tanulók és szerzetesek részére), három medreszéje (szerzetesi iskola), két kolostora, három elemi iskolája, tizenegy fürdője. Van 200 boltja, a külső városban három temploma... Különös látvány az, hogy az egyik házból a másikba, egyik kertből a másikba, a malomba, barátjának vagy ismerőisének látogatására mindenki csónakon megy.”

Gyula ezután közel száz évig török végvár maradt, s míg a folyamatos harcok egyre pusztították a vidéket, a 16. század végén zajló tizenöt éves háború teljes pusztulást hozott magával. A helyzetet s a megfogyatkozott adófizetői létszámot a török hadúr a lakosság gyarapításával próbálta meg ellensúlyozni, ezért a Délvidékről hozott telepeseket az elhagyott falvakba. 1693 végére a Maros-vonalán minden figyelemre méltó vár és palánk erősítés a császári csapatok ellenőrzése alá került. Ekkor kapcsolódott be a Maros, a Körösök és a Szeged-Szolnok közötti rendszeres őjáratozásba hajón és szárazon a császári kézbe visszakerült Várad Főkapitányság. Gyakorlatilag Gyula maradt a törökök egyetlen erőssége a Marostól északra. 1694-es évben több várból kijuttatott török levelet is elfogtak a császári csapatok, melyekben élelmiszer bejuttatását kérik a Temesváron állomásozó török armadától. A török hadvezetés képtelen volt Gyulára élelmet szállítani. A török várvédők sorsa megpecsételődött. 1694. december közepén a várparancsnok jelezte

kapitulációs szándékát. December 21-én megszületett a vár feladásáról, az őrség és a lakosság szabad elvonulásáról szóló szerződés. Gyula török őrsége 1695. január 18-án távozott a várból, ezzel 129 év múltán ismét keresztény kézbe, a Habsburg Birodalom fennhatósága alá került a város.

A török kiűzésétől a polgári forradalomig (1695–1848)

A gyulai várban visszamaradt rác katonaság 1703-ban feldúlta a várost, 1705-ben pedig a kurucok ostromolták a várat, Károlyi Sándor vezetése alatt. Végül a tartós visszatelepülés a kuruc szabadságharc leverése után vált lehetővé, ezért 1714-től számítjuk Gyula török utáni történetét.

A visszafoglalt területeket a bécsi udvari kamara kincstári igazgatás alá vette, s III. Károly király 1715-ben visszaállította a megyei közigazgatást. Az így létrejött kettős (kamrai és megyei) közigazgatás 1720-ban szűnt meg, amikor a megye négyötöd részét Harruckern János György udvari hadiszállító kapta meg érdemei jutalmául. Az ekkori vidék lakatlanságáról sok leírás tanúskodik; egyikük szerint 1698-ban az udvari kamara tisztartója bejárta a területet Gyulaváritól Szentendrásig, s mindössze Békés volt az egyetlen hely, ahol legalább tíz embert találhatott. Két évtized múlva, amikor az aradi tisztartó elküldte jelentését a megye felértékeléséről, azzal érvelt felettesének, hogy a felmért helységek lakosai igen szegények: három-négynek kell összeállnia, hogy egy ekébe vagy szekérbe állatot fogjanak. Ezen a rendkívül elmaradott és elvadult vidéken kellett újrakezdeni az életet, s amikor 1714-ben az első települők, körülbelül húsz magyar család, megérkeztek Gyulára, a város legmagasabb pontján, a mai plébánia környékén építették fel a házaikat.

A vár seregének soraiban rác és román katonák egyaránt vállaltak szolgálatot. A várőrség felszámolása után a rácok eltávoztak, néhány román család pedig a kastélyban vállalt feladatot s a vár környékén telepedett le, megteremtven a mai Románváros – vagyis a templom védőszentjéről elnevezett Miklósváros – alapjait. 1723-tól a földesúr több hullámban német lakosokat telepített a városba a Rajna vidékéről. Letelepedésüknek helyét saját dinnyés-, és kukoricaföldjein jelölte ki. Kijelölték a település főutcáját, amely a mai Jókai utca helyén volt található. 1734-ben a német lakosság külön bírót választott magának, s elszakadva Gyulától, Németgyula néven 123 éven át önálló közigazgatás alatt álló várost alkottak. 1730-ban kétszázötven család élt a városban, mintegy 1250 lakossal, majd a számuk 1783-ra 6434 főre növekedett. Mindhárom felekezet, a (római katolikus, a református és az ortodox) felépítette magának a saját templomát (a jelentősebb templomokat csak a század végén építettek). 1722-ben még megvolt a mai plébániatemplom helyén a török mecset és minaret, mögöttük állt a kupolás török fürdő, s ugyancsak volt egy minaret a kastély udvarán.

A város fejlődése a tizennyolcadik század második felében gyorsult fel. A korai épületekből az 1735-ben épült kántorlak és iskola maradt meg. Az 1738. évi pestisben 1308 lélek lelte halálát, s a túlélők fogadalomból építették a ma is meglévő Szentháromság-kápolnát. A század második felétől már több emléket tudunk felmutatni, köztük a római katolikus plébániaépületet, a római katolikus és református templomot, a vármegyeházát, a németgyulai tanítói lakást és néhány tehetősebb polgári házat.

Az 1790-es években elkészült az első kövezett út is a Kapus-híd és a kastély között – ez volt a megye első kövesútja –, s a 19. század elején felépültek az első kőhidak, a Bárdos- és a Kapus-híd.

Az alföldi városok nád- és zsindelytetős házait gyakran pusztította tűzvész. 1782–1882 között, száz év alatt hét tűzvész volt a városban, az 1801. évi pedig minden azt megelőzőt felülmúlt. A Németgyulán keletkezett tűzvész végigpusztított az egész városon, nem kímélve a templomokat és a kastélyt sem. A tűz után a vármegye felújította eddigi rendeletét: ha valakit akár utcákon, akár udvaron pipával találunk, ötven botütéssel büntessék. A feladat a város újjáépítése volt; szükségessé vált az építési szabályrendelet kiadása, a város mérnöki terv szerinti építése. Akkor szélesítették ki a vármegyeháza előtti teret, s kialakult a mai Petőfi-Erkel-Harruckern tér együttese. A kastély védelme miatt nem engedték az utca jobb oldalának beépítését – ez lesz később a Maróti tér, a mai Groza park. A földesúr által Gyulára hozott Czigler építőmester nagy munkát végzett az újjáépítéskor; ebből az időszakból több klasszicista épület maradt ránk, s a földszintes polgárházakkal szegélyezett utcák korai épületei is ezt az időszakot tükrözték.

A víz volt a másik veszedelem. Mivel a Fehér-Körös átfolyt a városon, s az áradások gyakran elöntötték a települést, 1816-ban Magyargyulán százhetvenkilenc ház dőlt össze, míg 1843-ban kettőszázhárom. A 18. század végén már volt egy kávéház a városban, s az uradalomban öt, Magyargyulán kettő, Németgyulán pedig egy-egy kocsmá. Az uradalom tulajdonát képezte a kastéllyal szembeni Arany Korona (a későbbi Korona) fogadó. Nevével gyakran találkozunk útikönyvekben, mert sok kulturális és történelmi esemény színhelye volt. A reformkori társas élet ma is meglévő emléke a Százéves cukrászda.

A politikai élet Gyulán is felélénkült a reformkorban. Az 1832–1836. évi országgyűlési ifjak vezetői között ott találjuk a Békés megyei főorvos fiát, Tormássy Jánost is, akit az országgyűlési perek során megvádoltak, s Lovassy Lászlóval együtt börtönbe zártak. A haladó középnyemesi erők egyik vezéregyénisége volt barkóczi Rosty Albert (1779-1847) békési alispán (báró Eötvös József apósa). 1841-ben pesti mintára Gyulán is megalakult a Kaszinó, a politikai élet nyüzsgő fóruma.

A 18. század elején az uralkodó gazdasági ág az állattenyésztés volt: míg 1715-ben mindössze kilencvenegy hold földet művelt az itt élő huszonkilenc család, öt év múlva már 900-at, 1773-ban pedig már csaknem 3996 holdon folyt a növénytermesztés. Az ipar megyei szinten elsősorban Gyulán fejlődött. 1724-ben ötvenhét mesterembert írtak össze, a század vége felé sorra alakultak a céhek, s a 19. század közepén már tizenhét céh működött a városban. Az iparosodás együtt járt a kereskedelem fejlődésével is. Amíg 1737-ben mindössze hat kereskedő volt a megyében, s ebből kettő Gyulán, 1773-ban a számuk harminckettőre nőtt, s egyharmaduk ebből szintén Gyulán dolgozott. Egy 18. századi boltíves üzletház (a megye legrégibb üzletével) ma is áll a harisnyagyár mellett.

A gyulai vásárok fontosságát növelte hogy Harruckern báró 1723-ban vásártartási jogot szerzett a városnak. Az erdélyi hegyekből a Fekete-Körösön úsztatták le a tűzifát és épületfát a helyszínekre, s az erdélyi faárusok innen szerezték be gabonájukat.

A művelődés is ekkor bontakozott ki teljességében; 1715-ben még nem találtak írástudó embert, aki a megyei tisztkarban helyet foglalhatott volna, 1716-tól viszont már ismerjük a helybeli tanító nevét, s ettől kezdve folyamatosan követhető a gyermekek iskolai oktatása.

A század végén Németgyulán is felépült a tanítói lak és az iskola, amiben 1807-től magának Erkel Ferencnek az édesapja tanított. A 19. század első évtizedeiben alakították ki a belvárosi katolikus elemi iskola ma is meglévő, valóban impozáns épületét, s ugyanettől az időszaktól kapta a magyar kultúra Erkel Ferencet és Pálffy Albert íróit. A színjátszás első emlékei a kastélyhoz fűződnek, ahol a korabeli kastélyszínházakhoz hasonlóan főúri műkedvelők is tartottak előadásokat. 1821–1845 között 21 német nyelvű előadásról tudunk.

Az egészségügy terén 1770-ben tette meg a város az első lépéseket: ekkor alkalmaznak először orvost, s ugyancsak 1770-ben nyílt meg Gyulán a megye első gyógyszerháza, a Megváltó gyógyszerháza. 1826-ban kórház felállítását határozta el a megye, de a kórház végül csak 1846. május 1-jén kezdte meg működését, a mai kórházi főbejárat melletti épületben.

Forradalom és szabadságharc (1848–1849)

Az 1848. március 15-i forradalom híre március 20-án érkezett Gyulára. A 22-ére meghirdetett népgyűlés alkalmával a gyulaiak előzőnlötték az utcákat, s a megyeháza udvarán tartott népgyűlésen ismertették a pesti eseményeket. Az ügyek intézésére a megye „[közbátorsági bizottmányt](#)” választott, és sürgető feladatként elhatározta a nemzetőrség felállítását. Májusban új főispánt neveztek ki a reformkor haladó politikusa, báró Wenckheim Béla személyében. Júniusban a délvidéki zavargások miatt a gyulai nemzetőrséget Makóra vezényelték az ottani átkelőhelyek őrzésére. A nemzetőröket háromhetenként váltották, s a toborzás utcáról utcára haladva folyt. A békési toborzódalt Szakál Lajos költő, Petőfi barátja, a vármegye főjegyzője írta.

Az év őszén, Jellasics támadásakor megkezdődött a szabadságharc. Októberben egy kis gyulai csoport különös módon próbált segíteni az országon. Elterjedt annak a híre, hogy Joseph von Radetzky tábornagyot küldik a magyar forradalom leverésére. A tábornagy leánya, Friederika von Radetzky grófnő (1815–1866) viszont (I.) Wenckheim Károly gerlai gróf (1811–1892) felesége volt, és épp itthon tartózkodott. Így született meg a Szarvas kocsmában összegyűlt néhány polgár fejében az a terv, hogy el kell fogni Radetzky leányát, s ezzel kell kényszeríteni a tábornokot a visszavonulásra. A grófnő azonban váratlanul elutazott Gerláról, így a tervet elejtették. Az osztrákok decemberi támadása Debrecenbe kényszerítette a kormányt, s az ország védelmében, a tavaszi hadjáratra való felkészülésben Gyula is kivette részét. 1849. február 10-én érkezett meg Damjanich tábornok levele, hogy a 7. hadosztály beteg katonái számára kórházat kíván berendezni a városban, egyet a honvédeknek, egyet a hadifoglyoknak. Más alkalmas épület nem lévén a római katolikus és a közeli református iskolákat adták át a hadseregnek, s március 16-ig 242 beteget ápoltak a kórházban.

Május 2-án a betegeket Nagyváradra szállították ezzel a gyulai hadikórház megszűnt. A haza védelmében a gyulai céhek is részt vettek: nagy mennyiségű hadfelszerelést állítottak elő a honvédségnek. 1849 tavaszán pedig lőszerkészítő műhely működött Gyulán. A szabadságharc végén szomorú esemény színhelye lett a város. 1849. augusztus 13-án a világosi fegyverletételkor a magyar sereg tisztjei megtarthatták oldalfegyvereiket, s az oroszok előbb Sarkadra, majd az ott kitört járvány miatt Gyulára kísérték őket. Az oroszok megszállták a mai Megyeház, Városház, Kossuth Lajos és Nagyvárad utcákat, a foglyokat pedig a mai Groza park helyén, sátrakban helyezték el. Anrep tábornok és vezérkara a várban szállásolta el magát. Az oroszok jól bántak a magyar tisztekkel. Eltávolították a grófi kastély elől az osztrák őrséget, együtt mentek a Korona vendéglőbe, ahol a cigánnyal a

Rákóczi indulót és a Kossuth-nótát húzták, senki sem gondolt arra, hogy a foglyok valaha is az osztrákok kezébe kerülnek.

Az aradi tizenhárom vértanú közül a hagyomány szerint kilenc (egyes kutatások szerint tíz) volt Gyulán: Aulich Lajos, Damjanich János, Kiss Ernő, Knezich Károly, Lahner György, Lázár Vilmos, Leiningen-Westerburg Károly, Nagysándor József, és Török Ignác. A tábornokokat magánházaknál szállásolták el, csupán Damjanich és Lahner volt köteles a várkapu melletti cellában tölteni az éjszakát. Damjanich felesége már régóta a kastély vendégeként Gyulán tartózkodott, míg férje a táborban volt. Augusztus 21-én Rüdiger tábornok hozta Paszkievics parancsát, hogy a honvédtiszteket le kell fegyverezni, és át kell adni az osztrákoknak.

Augusztus 23-án reggel a kastély és a vár közötti téren megkezdődött az körülbelül kétezer honvédtiszt lefegyverzése. Másnap, 24-én az oroszok átadták a tiszteket az osztrákoknak, akik 200 szekérrel szállították őket Aradra, a magyar Golgotára.

A neoabszolutizmustól a monarchia felbomlásáig (1849–1918)

1849 és a kiegyezés között osztrák neoabszolutizmus következett az országban. Békés vármegye élére is királyi biztos került. 1851-ben Békés és Csanád vármegyéket egyesítették, majd 1860 végéig Gyuláról irányították. Az élet csak lassan vált szabaddá. 1852-ben a grófi lovardában színielőadásokat tartottak, egyik előadásukat a nyári szünetben itthon tartózkodó Erkel dirigálta.

A Reinhardt cukrászdának (a mai Százéves cukrászda) csak 1854-ben engedték meg, hogy egy magyar és egy német nyelvű újságot járathasson. 1857-ben újra megnyílt a Kaszinó. Bár az Habsburg neoabszolutizmust a magyarok többsége elítéli, néhány alkotása maradandónak bizonyult. 1857-ben sikerült a német-gyulaiakkal az egyezséget megkötni, s június 15-én aláírták a két város egyesítésének jegyzőkönyvét, amivel Németgyula különállása 123 év után megszűnt. Bonyhádi Gyula megyefőnök szorgalmazására építették tovább a kövesutat a Bárdos hídjától a Fehér-Körös hídjáig.

1855-ben minden addiginál pusztítóbb árvízet élt át a város. A tanyákkal együtt körülbelül másfélezer ház került víz alá. A pusztítás borzalmas volt. Ha „... *a medrét egyre iszapoló Fehér-Körös folyása ezután is a városon keresztül meghagyatik... Gyula megszűnik lakóváros lenni*” ez volt az árvíz tanulsága. El is határozták a Fehér-Körös új, városon kívüli mederbe terelését, s két év alatt megásták a Körös-csatornát (az abszolutizmus korának legnagyobb földmunkáját), azt a medret, melyben a Fehér-Körös ma is folyik. A neoabszolutizmus 1859-re meggyengült, majd 1867-ben létrejött a kiegyezés, amely megteremtette a kapitalista fejlődés felgyorsulásának politikai feltételét.

A vidék mezőgazdasági jellege továbbra is megmaradt, de az állattenyésztés helyett a növénytermesztés lett a fő gazdasági ágazat. (1853-ban a város határának 41%-a volt szántó, 1893-ra ez az arány 67%-ra nőtt.) A tőkefelhalmozás és tőkebeáramlás jele volt a bankok és takarékpénztárak megjelenése. 1863-ban megalakult a Békés-megyei Takarékpénztári Egyesület, 1872-ben pedig a Gyula vidéki Takarékpénztár.

A közlekedés azonban elmaradt a kívánt követelményektől. Kövezett országút nem volt a vármegyében, az 1858-ban megnyílt pest-aradi vasút elkerülte Gyulát, a város csak 1871-

ben kapott vasutat a nagyváradi-fiumei vasútvonal megnyitásával. Eközben az új közlekedési csomópont Békéscsaba lett, s ez meghatározta Gyula további fejlődését is.

1887-ben 554 iparosával már csak a negyedik helyen volt a vármegyében. 1872-ben a céhek megszűntek, és a gyáripar korának jelei kezdtek megmutatkozni: 1866-ban megépült az első gőzmalom, amelyet még több követett, a kevés nyersanyagot és sok gyermekmunkát felhasználó gyufagyárak, míg végül a század végén a gyulaiakat is elérte az alapítási láz, mikor egymás után alakultak a szövetkezeti, részvénytársasági vagy magánvállalkozások.

A gyárak közül a legjelentősebb az 1900-ban alapított harisnyagyár, 1908-ra temesvári leányvállalatával a Monarchia legnagyobb harisnyagyárának számított. A vármegye első nyomdája 1847-ben kezdett működni Szarvason, Réthy Lipót kezdeményezésére, aki nyomdáját 1856-ban Gyulára hozta át, majd Aradra távozott. 1860-ban kezdte meg munkáját Dobay János nyomdája, amely 1873-ig az egyetlen könyvnyomda volt a vármegyében. A szerdától vasárnapig tartó négy gyulai vásár ekkor élte fénykorát. A város külső képe is sokat változott. A 19. század második felének és a 20. század elejének jelentős építkezései meghatározók a mai városkép kialakulásában. Amíg a barokk és a klasszicizmus korából csupán néhány épületet tudunk felsorolni, s a romantika hatása is alig látható Gyula utcáin (legjelentősebb képviselője az 1860-ban épült városháza), a századvégi és 20. század eleji középületek és magánházak sora már megadja egy-egy utca jellegét.

Az elemi iskolai oktatás egyházanként külön-külön folyt: római katolikus, református, ortodox. 1857-ben a rajztanítás bevezetését tette kötelezővé a helytartótanács. A belvárosi iskola rajztanári állását Karl Fischer bécsi festő nyerte el. Három év múlva hozzá járt rajzórákat venni Munkácsy (Lieb) Mihály. 1874-ben nyílt meg a polgári fiúiskola, a gimnáziumi oktatás csak 1903-ban kezdődött s 1904-ben a polgári leányiskola nyitotta meg kapuit. 1868-ban Mogyoróssy János adományával a városi múzeum és könyvtár alapjait vetette meg. A színjátszást vándortársulatok képviselték, akik nyaranként megjelentek a városban. Előbb a Korona vendéglő arénájában, 1889-től a felépült Pavilonban, 1901-től a Nyári Színpadon tartották előadásait. 1869-ben jelent meg az első lap Gyulán, de még abban az évben megszűnt. Viszont megindult a Békés, amely kisebb megszakításokkal 1939-ig létezett, s a leghosszabb életű lap volt a vármegyében. A könyvnyomtatásban kiemelkedő szerepet játszott a Dobay Nyomda, nem egy író (köztük Bródy Sándor is) itt adta ki első munkáját. A 20. század elején megindult növekedést viszont megállította a világháború.

A két világháború között (1920–1944)

1920. június 4-i trianoni békeszerződés érzékenyen érintette Gyula gazdasági életét. A gazdasági háttérrel jelentő 30 község közül csupán négy maradt meg az ország területén, ráadásul nyugati és déli irányban Békéscsaba vonzáskörzete érvényesült. A helyi mezőgazdaság sajátossága volt a boltgázkertészet meghonosodása és továbbfejlesztése. Az első boltgárok az 1890-es években jelentek meg a városban, 100-200 négyszögletes kertekben folytatva az öntözéses gazdálkodást. A gyulaiak eltanulták és továbbfejlesztették a kertészkedést, ekkor váltak országos hírvé Gyula kertészei. A magyar „*boltgázkertészek*” nagyobb területet kapcsoltak be az öntözésbe, sőt megjelent a melegházi kertészet is. 1935-ben már 68 gazdaságban 146 holdat öntöztek.

Az iparban általános volt a panasz a gazdasági hanyatlás miatt. Különösen jelentős volt az építőmesterek között, akik közül sokan Herkulesfürdőig eljutottak, s most elvesztették a

balkáni vállalkozási területet. Mivel számuk Gyulán igen magas volt, a munka meg kevés, sokan kivándoroltak. Csak 1930-ban 200 kőműves kért kivándorlási engedélyt Gyuláról. A vármegyei tisztikar erőteljesebben nyomta rá bélyegét a város életére, mint a nagyobb városokban, mert itt az elitet nem ellensúlyozta gazdag tőkés polgárság. A megyei tisztikar jelentette a társadalom csúcsát. A hanyatlás mellett olyan pozitív fejlődést is tapasztalhatunk, mint a Megyei Kórház országos jelentőségű intézménnyé fejlesztése. A városiasodás folytatódott és Gyula új városrészekkel bővült. 1920-ban Máriafalván 332, 1921-ben a Krinolinkertben 238, a következő évben a Galbácskertben 103 telket osztottak ki, majd 1927-ben az Aranyági-szőlők és Ajtósfalva házainak száma is gyarapodott.

Az utolsó házhelykiosztás 1942-ben a Kastélykertben történt (242 házhely). A Krinolinkert és a Kastélykert a város egyik legszebb villanegyedévé vált. A városépítés szempontjából szerencsés volt Gerlóczy Gedeon budapesti műépítész megnyerése több épülettervezésére. Az építész, akinek legtöbb vidéki alkotása épp Gyulán található, lényegében biztosította a városkép további egységes fejlődését. Gyula kulturális értékteremtő erejét erősítette, hogy József Dezső helyi festőművész-tanár 1922-ben megalapította a Békés megyei Képző- és Iparművészeti társulatot Gyulán, amely kapcsán később művésztelep is létre jöhetett. Első kiállításukat 1922 karácsonyán tartották. A rendszeres kiállítások mellett 1972-ben jubileumi tárlaton emlékeztek meg a nagyszerű képzőművészeti vállalkozásról. Az emlékkiállításon a régiek mellett már az új Gyulához kötődő művész-generáció is bemutatkozott. Bajnok Béla, Mogyoróssy István szobrászművész, Gyulai József, Koszta Rozália, Meskó Anna, Póka György, Oláh Józsefné festőművészek munkái voltak láthatóak.

Népesség

Az 1930-as népszámlálás adatai alapján a városnak akkor 25 241 lakosa volt, ebből 87% magyarnak, 11% románnak és 1% németnek vallotta magát. 2001-ben a város lakosságának 95%-a magyar, 2%-a román, 1%-a német és 1%-a egyéb (főleg cigány, szlovák és görög) nemzetiségűnek vallotta magát.

A 2011. évi népszámlálás adatai szerint a város lakosainak száma 31 410 fő volt, ebből 83,4% magyar, 3,1% német, 3,1% román, 0,3% szlovák, 0,3% cigány (roma), 0,8% egyéb nemzetiségűnek vallotta magát, 16,4% pedig nem kívánt válaszolni nemzetiségi hovatartozását illetően. A vallási megoszlás a következő volt: római katolikus 18,4%, református 17,9%, evangélikus 1,6%, görögkatolikus 0,4%, felekezeten kívüli 28,2% (29% nem nyilatkozott).

Forrás

Wikipedia Gyula szócikk: [https://hu.wikipedia.org/wiki/Gyula_\(település\)](https://hu.wikipedia.org/wiki/Gyula_(település))